

CERCETĂRILE LUI NICOLAE IORGA PRIVITOARE LA DEZVOLTAREA ISTORICĂ A POPOARELOR BALCANICE ÎN CUPRINSUL IMPERIULUI BIZANTIN

Gheorghe CRONT

Cercetările istorice ale lui Nicolae Iorga se caracterizează, în general, printr-o vastă documentare scoasă din cele mai variate izvoare și oferă numeroase interpretări originale. Pentru documentarea istorică, savantul a manifestat întotdeauna o mare pasiune. Cunoștea numeroase limbi străine, putând să descifreze documente pe care alți istorici le-au ocolit. Pretutindeni, în cercurile științifice, în universitățile străine, în congresele internaționale și mai cu seamă în lucrările sale, el a prezentat concepții proprii întemeiate pe valoroase descoperiri documentare. A editat, integral sau în fragmente, zeci de mii de documente. A elaborat și publicat lucrări și articole în aproape toate domeniile de cercetare istorică: națională și universală, economică și socială, politică și juridică, culturală și bisericească.

Biografia și bibliografia istoricului nu au reușit pînă în prezent să numere cu exactitate cărțile și studiile sale. Se apreciază în general că activitatea lui științifică se concretizează în cele peste 1 250 de volume și 25 000 de articole publicate, dar nu s-au numărat încă însemnările și notele sale de o neprețuită valoare critică, risipite în numeroase publicații din țara noastră. Nu s-au adunat articolele sale de presă. În propriile lui ziare — în „Neamul Românesc” și „Neamul Românesc pentru popor”, savantul a semnat multe mii de articole, care învederează nelimitata sa cuprindere intelectuală privitoare la cele mai variate probleme ale vieții naționale și internaționale.

Nu atribuim marelui nostru istoric infailibilitatea științifică, pe care nici el nu a revendicat-o vreodată pentru rezultatele cercetărilor sale. Multe informații pe care se bazează lucrările sale sînt astăzi depășite prin noile descoperiri documentare, iar unele concepții au fost infirmate prin noile interpretări istorice. El a contestat istoriei caracterul de știință a legilor dezvoltării sociale. Uneori a atribuit un rol primordial personalităților în mersul istoric al omenirii, alteleori s-a dovedit subiectiv în aprecierile sale asupra unor popoare sau unor evenimente. Cîntărirea științifică a vastei sale opere de cercetare istorică abia a început în țara noastră. Este necesar să se cunoască bine mai întîi pozițiile savantului cu privire la metodologia cercetărilor istorice. Este util să se învedereze apoi rezultatele principale ale activității sale istoriografice, care au intrat prin conținutul lor pozitiv în patrimoniul științelor sociale. În sensul acestor noi eforturi de înțelegere a operei marelui istoric, încercăm să prezentăm și constatările noastre cu privire la cercetările sale asupra rolului Bizanțului în dezvoltarea istorică a popoarelor din sud-estul Europei.

1. Principalele lucrări de istorie bizantină ale savantului

Problemele de istorie bizantină au constituit un obiectiv permanent al cercetărilor lui Nicolae Iorga. În 1907 el a publicat la Londra cartea *The Byzantine Empire*, pe care marele bizantinist francez Charles Diehl a apreciat-o ca fiind una dintre cele mai bune sinteze de istorie bizantină¹. În 1909 a publicat la Berlin studiul despre *Relațiile dintre Occidentul latin și Orientul bizantin în evul mediu*². Aceste relații au format apoi obiectul unor cercetări aprofundate, ale căror rezultate au fost puse în lumină prin conferințele sale prezentate în 1923 la Universitatea din Paris și publicate în limba fran-

¹ Ch. Diehl, *Histoire de l'Empire Byzantin*, Paris, 1920, p. 236.

² *Der lateinische Westen und der byzantinische Osten während des Mittelalters*, în volumul „Studium Lipsiense. Ehrengabe Karl Lamprecht dargebracht”, Berlin, 1909, p. 89—99.

ceză³. Pentru studiul istoric al influențelor bizantine asupra popoarelor din sud-estul Europei, este cu deosebire valoroasă lucrarea *Formes byzantines et réalités balkaniques*, cuprinzând lecțiile făcute de N. Iorga în 1922 la aceeași universitate franceză⁴.

Unele interpretări proprii privitoare la cultura bizantină, publicate în anii 1925–1926, au fost intitulate *Médaillons d'histoire littéraire byzantine*⁵. Concepțiile sale critice referitoare la literatura bizantină au format obiectul conferințelor prezentate în 1925 la Universitatea din Genova.⁶ O contribuție pozitivă pentru înțelegerea istoriei Bizanțului se găsește și în masiva sa lucrare *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité*, publicată în patru volume la Paris în anii 1926–1928, pe care istoricul a considerat-o „opera cea mai grea și mai însemnată” din scrisul său științific. Pentru studiul comparativ al instituțiilor popoarelor din sud-estul Europei se găsesc interpretări valabile și în lucrarea pe care istoricul a publicat-o în 1929 în limba franceză, punând în lumină caracterul comun al unor așezăminte sociale și juridice ale acestor popoare aflate sub influența culturii bizantine⁷. El își publica în limba franceză lucrările mai importante spre a le oferi atenției străinătății, nu în vederea reputației personale, ci mereu pentru difuzarea cercetărilor sale de istorie universală și totodată pentru a pune în lumină trecutul poporului nostru, precum motiva el însuși „pentru a se ști că sîntem pe lume și noi”.

Sinteza finală a cercetărilor bizantinistului se intitulează *Histoire de la vie byzantine*, editată în 1934 la București în trei volume. Pentru a învedera și urmările influențelor bizantine asupra popoarelor din sud-estul Europei după dispariția Imperiului bizantin, istoricul a publicat în 1935, tot la București, volumul *Byzance après Byzance*. Apoi, sub privegherea sa au fost editate în 1939–1940 cele două volume intitulate *Études Byzantines*, cuprinzând o parte din comunicările sale prezentate în congresele internaționale de științe istorice, precum și unele articole apărute fie în propriile sale reviste, fie în unele periodice din străinătate. Volumul al doilea din această culegere de studii bizantine a văzut lumina tiparului cu citeva luni înainte de tragicul sfîrșit al istoricului. Un ultim cuvînt al său cu privire la problemele bizantine figurează în conferința ținută în luna martie 1939, intitulată *Ce este Bizanțul*.

Nicolae Iorga a cîntărit, cu o măsură neutilizată de alți cercetători, valorile contradictorii ale Imperiului Bizantin în dezvoltarea istorică a omenirii. A relevat deopotrivă strălucirile și umbrele, armoniile și contradicțiile, gloriile și înfrîngerile acestui imperiu. Bizantiniștii au remarcat talentul său surprinzător în a dezvălui cele mai neașteptate aspecte ale vieții bizantine, aprecierile lui originale în caracterizarea oamenilor și faptelor, criteriul lui moralist în judecarea războaielor, indignările lui împotriva trădătorilor propriei lor patrii.

Lucrările de istorie bizantină ale lui Nicolae Iorga au fost întîmpinate cu aprecieri pozitive de către numeroși contemporani ai săi, bizantiniști și cercetători ai istoriei universale. Față de starea cercetărilor din timpul său, opera sa a fost originală, consistentă și convingătoare, deși nu au lipsit îndoielile și obiecțiunile unor critici cu privire la anumite interpretări propuse de marele istoric. Opera sa continuă să-și păstreze valabilitatea prin multe din rezultatele ei științifice. Relevarea rezultatelor fecunde din ansamblul operei sale este nu numai o datorie, ci și o necesitate științifică pentru fiecare generație de istorici. Față de ceea ce se știe în prezent despre Bizanț și față de modul cum se studiază societatea și cultura bizantină în lumina concepției materialiste a istoriei, opera de bizantinist a lui Nicolae Iorga merită alte eforturi de înțelegere decît cele care au fost necesare vechilor cercetători.

Principalele contradicții ce se constată în aceste lucrări ale lui Nicolae Iorga se explică prin concepția idealistă pe care se întemeiază interpretările sale istorice. În concepția sa „stările de spirit domină totul”⁸, el a susținut că „ideea imperială” a fost predominantă în lumea bizantină și că această idee nu se poate explica prin situația de ordin material⁹. Prin ideea de „imperiu universal”, savantul a înțeles să pună în lumină una din „permanențele istoriei” Bizanțului. A idealizat Bizanțul, considerînd-l imperiu universal, monarhie unică, depozitarul tradițiilor Romei imperiale. A împărțit întreaga istorie de o mie de ani a Bizanțului în trei perioade imperiale: Imperiul ecumenic (527–641), Imperiul mijlociu (641–1081) și Imperiul de pătrundere latină (1081–1453).

³ *Relations entre l'Orient et l'Occident en Moyen-Âge*, Paris, 1923. 181 p.

⁴ Lucrarea s-a editat la București, în 1922, 191 p.

⁵ În revista „Byzantion”, II (1925), p. 237–298 și III (1926), p. 17–27.

⁶ Publicate în „Revue Historique du Sud-Est Européen”, II (1925), p. 370–397, aceste conferințe au fost reeditate în culegerea „Études Byzantines”, II, Bucurest, 1940, p. 65–94, sub titlul de *La littérature byzantine, son sens, ses divisions, sa portée*.

⁷ *Le caractère commun des institutions du Sud-Est de l'Europe*, Paris, 1929. 139 p.

⁸ *Generalități cu privire la studiile istorice*, ed. a 3-a, București, 1944, p. 160.

⁹ *Histoire de la vie byzantine*, III, p. 248.

Idealizînd rolul Bizanțului în istoria universală, savantul a atribuit imperiului unitate, universalitate, continuitate și grandoare. Relevînd în formulări sugestive capacitatea Imperiului bizantin de a guverna popoarele sale, istoricul a considerat că acest „*stat al întregii lumi, deschis oricărei vitalități individuale, îmbrățișînd fără rezerve elementele luate din toate rasele*”, a asimilat și a topit în vasta sa unitate politico-teritorială toate influențele străine¹⁰. Dar realitățile, pe care prin alte interpretări le-a relevat însuși marele istoric, învederează dimpotrivă, caracterul neunitar și multiform al acestui imperiu, dominat tot timpul de particularitățile și rivalitățile popoarelor care și-au păstrat propria lor personalitate istorică în cuprinsul acestui vast organism politic. Studiînd dezvoltarea istorică a popoarelor balcanice din cuprinsul Imperiului bizantin, savantul a insistat cu o impresionantă putere de convingere tocmai asupra vitalității etnice a acestor popoare, asupra tradițiilor lor proprii și asupra aspirațiilor lor de independență nutrite de însuși spiritul de umanitate al culturii bizantine. Zugrăvirea realităților istorice apare în opera savantului mai convingătoare decît teza sa privitoare la primatul stărilor de spirit și decît concepția sa referitoare la valoarea istorică a ideii imperiale.

Nicolae Iorga a exprimat elogii îndreptățite pentru „*omul bizantin*”, cel stăpînit de respectul legii și de simțul justiției, cel care găsea în credința și în conștiința sa sprijinul moral pentru a suporta cele mai grele amenințări și cele mai brutale umilințe¹¹. Dar savantul nu a apreciat just mișcările sociale prin care acest „*om bizantin*” a manifestat împotrivirea semenilor săi din straturile populare față de asuprirea socială și de împilarea administrativă. Răscoala orășenească din anul 532 împotriva colaboratorilor abuzivi ai împăratului Justinian figurează în expunerea istoricului ca un act de dezordine petrecut în hipodrom și urmat de represiuni atroce¹². Pe Toma Slavonul, căpetenia revoltei din anii 821—822, istoricul l-a socotit rebel ambițios împotriva împăratului legitim¹³. Paulicianismul din Asia Mică și bogomilismul din Peninsula Balcanică, aceste puternice mișcări de protest împotriva regimului social din Imperiul bizantin, au fost considerate ca dizidențe religioase și rebeliuni contra crucii¹⁴. Prezentate astfel ca dăunătoare statului și bisericii, mișcările sociale nu ilustrează prezența activă a maselor populare și rolul lor pozitiv în dezvoltarea istorică a lumii bizantine. Precizăm însă că prin interpretarea altor realități sociale și politice, istoricul a expus în mod convingător gîndirea sa justă cu privire la rolul provinciilor și la valoarea creațiilor populare în dezvoltarea societății și culturii bizantine.

N. Iorga a considerat Bizanțul ca fiind continuatorul statului roman în Orient, sinteza elementelor romane, grecești, orientale și barbare¹⁵. Acest imperiu a putut să se întindă peste multe populații, cu o funcție de coordonare universală, atribuindu-și dreptul de extindere ce se întemeia pe civilizația pe care o reprezenta¹⁶. Rolul de factor politic unificator al Bizanțului este astfel conceput ca bazîndu-se pe dreptul stăpînirii bizantine de a civiliza în spirit bizantin populațiile din cuprinsul imperiului. A civiliza în scopul menținerii și consolidării imperiului nu putea fi însă pentru marele istoric un scop legitim. De aceea Nicolae Iorga găsește justificate istoricește rezistențele sociale și politice ale popoarelor balcanice împotriva formelor silnice de dominație bizantină și apreciază tenacitatea manifestată de aceste popoare pentru a-și păstra ființa lor etnică și tradițiile lor. Astfel, influențele bizantine au contribuit nu numai la integrarea acestor popoare în formele universale ale culturii bizantine, ci și la dezvoltarea sentimentului patriotic și a conștiinței de neam în istoria acestor popoare.

2. Concepții privitoare la trecutul popoarelor balcanice

Pentru Nicolae Iorga, istoria popoarelor din sud-estul Europei este o parte integrantă a istoriei universale¹⁷. Îmbinînd romanitatea cu creștinismul, cu elenismul și cu cultura orientală, Bizanțul a permis menținerea tradițiilor etnice ale populațiilor sale și a rămas deschis transformărilor impuse de aceste populații. Trecutul popoarelor zise balcanice a fost cercetat în lumina istoriei Bizanțului, ca mediu de istorie universală, dar atenția savantului a fost mereu reținută de specificul dezvoltării proprii fiecăruia dintre aceste popoare.

¹⁰ *Origins et développement de l'idée nationale surtout dans le monde oriental*, Bucurest, 1934, p. 3; „*Études Byzantines*”, I, p. 329.

¹¹ „*Études Byzantines*”, II, p. 325.

¹² *Histoire de la vie byzantine*, I, p. 157—153.

¹³ *Ibidem*, II, p. 80—81.

¹⁴ *Ibidem*, p. 197.

¹⁵ *The Byzantine Empire*, p. 1—57; *Histoire de la vie byzantine*, I, p. 47—70.

¹⁶ *Études Byzantines*, II, p. 85.

¹⁷ *Histoire de la vie byzantine*, I, p. 47—70.

Dezvoltarea istorică a popoarelor din sud-estul Europei a constituit unul din obiectivele permanente ale cercetărilor savantului. Primele aprecieri aprofundate în această privință se găsesc în lecțiile sale universitare din anii 1912–1913, publicate în volumul „Istoria statelor balcanice în epoca modernă”, lucrare care în 1914 s-a tipărit și în limba franceză¹⁸. Această lucrare înfățișează istoria popoarelor balcanice din punctul de vedere al legăturilor lor reciproce. Istoricul găsește că a existat o unitate teritorială balcanică în care au supraviețuit elemente de viață populară din timpul tracilor și s-au constituit forme de conviețuire între aceste popoare în perioada romană, apoi și în perioada bizantină a istoriei lor, apreciind că dominația otomană care a urmat, deși a fost fermă, n-a fost tiranică, ci a îngăduit acestor popoare conservarea specificului lor istoric¹⁹. Nicolae Iorga a stăruit în această concepție, arătând că popoarele balcanice, cu toate deosebirile lor naționale, au un foarte vechi fond comun provenind din străvechile straturi autohtone, cimentat prin același spirit comun al civilizației romano-bizantine.

Istoricul a studiat fondul comun al istoriei popoarelor balcanice. În condițiile cunoștințelor arheologice de atunci, el arăta, în 1913, că străvechile populații traco-ilirice de pe întinsul teritoriu balcano-dunăreano-carpatic au constituit fondul comun peste care s-a suprapus latinitatea²⁰. Studiul publicat în 1921 în „Nouvelle Revue d'Italie” cu privire la *Latinitatea în Balcani* pune în lumină aspectele pozitive ale administrației romane și ale răspîndirii culturii latine în această parte a Europei²¹. În spațiul carpato-balcanic, lumea arhaică milenară, de sinteză traco-ilirică, a devenit o lume romanică și apoi a putut să dăinuiească sub formele ei proprii de viață locală în cuprinsul Imperiului bizantin, unde conviețuirea popoarelor a fost „o formulă internațională consacrată prin legea romană și biserica creștină de răsărit”²². Descoperirile arheologice din ultimii 20 de ani confirmă concepțiile istoricului potrivit cărora influența exercitată de civilizația romană a fost efectivă și asupra slavilor, iar conservarea și interpenetrația etnică au putut să determine ulterior o nouă configurație politică a popoarelor balcanice.

Străvechea comunitate de viață a popoarelor balcanice s-a cimentat istoricește și prin cultura lor religioasă în forme creștine. Potrivit concepției istoricului, până în secolul al XIV-lea creștinismul acestor popoare a conservat unele forme tradiționale ale vechilor misionari latini, iar organizarea bisericească s-a înfăptuit sub înfrîurirea Bizanțului²³. Începînd din secolele slăbirii politice a Bizanțului, dar mai ales după sfîrșitul acestui imperiu, biserica ortodoxă a devenit factor de unitate istorică, asigurînd popoarelor balcanice cooperarea lor în spiritul civilizației bizantine, care s-a concretizat prin opere de artă, de literatură, de drept și morală, reprezentînd într-o mare măsură fondul comun al culturii acestor popoare, pînă la începutul timpurilor moderne.

Înființînd în 1913 Institutul pentru studiul Europei sud-orientale, Nicolae Iorga a creat acest așezămînt pentru a lămurii istoricește conviețuirea multiseculară a popoarelor balcanice și pentru a risipi ignoranța care stăruia „din înălțimea unui neîndreptătit dispreț” cu privire la aceste popoare, cum s-a exprimat el mai tirziu. Împreună cu N. Murgoci și cu V. Pârvan, marele cărturar a condus în anii 1914–1923 publicația de limbă franceză a acestui așezămînt²⁴, pentru a edita apoi el însuși cu un succes sporit în lumea științifică europeană propria sa revistă de limbă franceză, ca publicație de informare și colaborare internațională²⁵. În cuvîntarea rostită la inaugurarea acestui institut, savantul a invocat necesitatea imperioasă de a se studia viața popoarelor balcanice pentru ca prin apropierea acestor popoare să se asigure și înțelegerea politică a statelor: „Peste toate modele, la care se supun clasele superioare, se vor zări civilizațiile vechi, de-o forță de rezistență asemenea cu a vechilor stînci ce se înalță prin sedimentele trecătoare lăsate de conflictele globului”²⁶.

Au existat și influențe reciproce între popoarele sud-estului Europei, care nu se pot explica prin „asemănarea de rasă”. Istoricul vedea just factorii reali ai relațiilor dintre aceste popoare: înfrîurirea civilizației romano-bizantine, nevoia de rezistență comună împotriva invaziilor și dominațiilor străine și însuși modul de viață al populațiilor rurale. Cu toate diferențierile lor etnice, aceste popoare au putut să se înfrîurească unele pe altele și prin credința lor religioasă. Influențele reciproce dintre popoarele sud-estului Europei au fost examinate în spiritul obiectivității cercetătorului de istorie universală. Nici un popor nu apare diminuat în această colaborare multiseculară. Se recunoaște, de pildă, că populația de pe teritoriul țării noastre a primit unele forme de cultură bizantină și slavonă prin mijlocirea slavilor din sudul Dunării, dar mai înainte strămoșii noștri au transmis slavilor elemente de cultură populară locală care proveneau din fondul tragic romanizat²⁷.

¹⁸ *Histoire des Etats Balcaniques à l'époque moderne*, Bucarest, 1914. 496 p.

¹⁹ *Istoria statelor balcanice în epoca modernă*, Văleni, 1913, p. 13–37.

²⁰ *Relations entre Serbes et Roumains (Communication faite à l'Académie Royale Serbe)*, Vălenii de Munte, 1913, 27 p.

²¹ În traducere românească, studiul s-a publicat în „Neamul Românesc”, 1921, nr. 96–98, 100–115, 119.

²² *Formes byzantines et réalités balcaniques*, p. 34.

²³ *La création religieuse du Sud-Est Européen*, Paris, 1929, p. 23.

²⁴ „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale”.

²⁵ „Revue historique du Sud-Est Européen”.

²⁶ „Neamul Românesc”, 1914, nr. 6, p. 2–3.

²⁷ *Bazile populare ale oricărei mișcări din Balcani*, București, 1939, p. 20–21.

3. Rolul Bizanțului în dezvoltarea istorică a popoarelor balcanice

În cuprinsul Imperiului bizantin, vast în anumite perioade și tot mai restrâns spre sfârșitul lui politic, au trăit popoare cu tradiții proprii, pe care istoricul le-a înțeles și le-a apreciat în lumina valorilor cu care acestea au îmbogățit patrimoniul culturii universale. Creațiile lor culturale au fost studiate comparativ, cu relevarea elementelor comune de dăinuire. Și au fost judecate istoricește popoarele balcanice după capacitatea lor de a rămâne ele însele în integrarea lor romano-bizantină.

Influențele bizantine asupra culturii popoarelor din sud-estul Europei au fost studiate cu atenție și cu orizontul cercetătorului de istorie universală. Savantul a relevat pătrunderea sub diferite forme a spiritului bizantin în viața politică, juridică, religioasă și artistică a acestor popoare, dar a arătat în același timp că albanezii, bulgarii, românii și sîrbii erau priviți de guvernânții bizantini ca alcătuind o lume potrivnică administrației imperiale și în permanent conflict cu stringătorii de impozite²⁸.

Istoricul a evidențiat vitalitatea provinciilor și persistența autonomiilor locale, precizînd că statul bizantin, ca organism politic de sinteză multinațională, și-a păstrat porțile deschise pentru toate populațiile care i se subordonau. Istoricul a constatat că urmărind numai scopurile sale fiscale și de apărare, guvernul central al Bizanțului a respectat formele patriarhale de existență ale populațiilor sale²⁹. Specificul etnic s-a putut conserva apoi nu numai în regiunile de sub stăpînirea bizantină, ci și în cele intrate sub dominația venețiană, unde, cum arată istoricul, „un amestec de populație s-a produs rar între latini, greci, slavi, vlahi și albanezi”³⁰.

Amintindu-și mereu că Bizanțul a fost în mod exagerat socotit o creație grecească, istoricul a trebuit să-și precizeze concepția, stăruind asupra prezenței celorlalte popoare balcanice în istoria și cultura Bizanțului. Pe greci nu i-a nesocotit, totuși. A arătat că, începînd din antichitate, contactele tracilor cu grecii s-au manifestat prin influențe reciproce, statul macedonean al lui Alexandru cel Mare încorporînd și o parte din lumea tracilor³¹. N. Iorga a relevat valoarea creațiilor grecești la dezvoltarea culturii bizantine. A stăruit și în cercetările privitoare la continuitatea culturii bizantine prin grecii din țările române³².

Cu un interes deosebit, savantul a relevat trecutul poporului albanez în lumina istoriei Bizanțului. Descinzînd din lumea traco-ilirică³³, albanezii au primit influențe romane și apoi bizantine, fără a-și pierde specificul lor etnic. Așa i-a găsit istoricul în trecutul lor, constatînd cooperarea acestora cu românii macedoneni, uneori cu sîrbii și cu bulgarii, precum și rezistența lor comună împotriva fiscalității bizantine și apoi împotriva dominației otomane³⁴. Sub influența Occidentului, albanezii au exercitat în secolul al XIV-lea și o puternică acțiune latinizantă în Balcani, în opoziție cu grecii și cu sîrbii³⁵. În perioada bizantină a istoriei lor, ei și-au menținut organizațiile locale, precum și tradițiile populare, care au putut fi comparate cu ale românilor³⁶. Savantul lasă să se înțeleagă regretul personal că albanezii nu și-au constituit în evul mediu un stat al lor, care s-ar fi putut baza pe vitalitate și dirzenie.

Cu privire la bulgari, istoricul a constatat asimilarea lor cu băștinașii traici³⁷ și cu slavii din sudul Dunării; prin convertirea la creștinism ei au primit adînci influențe bizantine. Pentru organizarea statului lor, ei au folosit concepția romană venită prin Bizanț³⁸. Apoi au cooperat cu vlahii balcanici și, împreună cu aceștia, au constituit cel de-al doilea stat, în care și-au găsit locul lor și albanezii și slavii din Macedonia³⁹. Pentru a se împotrivi Bizanțului, bulgarii s-au aliat cu vlahii și la începutul secolului al XIII-lea⁴⁰. După cum s-a exprimat istoricul, „bizantinizarea bulgarilor a fost lentă”, cu toată creștinarea lor în ritul bizantin⁴¹.

N. Iorga a relevat cu o stăruință corespunzătoare știrilor documentare și prezența sîrbilor în istoria Bizanțului, arătînd că organizarea lor este atestată documentar începînd din prima jumătate a secolului al VII-lea⁴², că au avut ctitoria lor la Muntele Athos⁴³, că au primit influența bizantină în viața lor socială și religioasă, că țarii lor au căutat relațiile cu împărații bizantini și că unii monarhi sîrbi s-au intitulat și suverani ai bizantinilor. Savantul a constatat că a existat o Serbie sub influența

²⁸ *Histoire de la vie byzantine*, II, p. 203.

²⁹ *Études Byzantines*, I, p. 103–104.

³⁰ *Ibidem*, II, p. 406.

³¹ *Insemnătatea romanilor în istoria universală*, Vălenii de Munte, 1912, p. 6–7.

³² Menționăm ca mai puțin cunoscute studiile *Roumains et Grecs au cours des siècles*, Buc., 1921; *Nouvelles notes sur les relations entre Roumains et Grecs*, Buc., 1921.

³³ *Albania și România* (lecție), Vălenii de Munte, 1915; *Études Byzantines*, I, p. 201.

³⁴ *Byzance après Byzance*, p. 31, 39, 245.

³⁵ *Études Byzantines*, I, p. 155–156.

³⁶ *Ibidem*, I, p. 172.

³⁷ *Histoire de la vie byzantine*, I, p. 29.

³⁸ *Sîrbi, Bulgari și Români în Peninsula Balcanică*, în „Analele Academiei Române” Secț. ist., XXXVIII (1916), p. 26 (107–126).

³⁹ *Études Byzantines*, I, p. 27, 36, 37, 103.

⁴⁰ *Histoire de la vie byzantine*, III, p. 112, 216–217.

⁴¹ *Études Byzantines*, I, p. 13–17.

⁴² *Histoire de la vie byzantine*, II, p. 202.

⁴³ *Ibidem*, III, p. 111, 151–152, 179, 189.

occidentală și o alta sub influența bizantină⁴⁴, fapt ce a determinat dezvoltarea a două forme de cultură în istoria acestui popor. Au fost înverdate relațiile reciproce dintre sîrbi și români, vechi din vremea influențelor bizantine și apoi din timpul dominației turcești⁴⁵.

Prezenți în istoria Bizanțului ca populație cu trăsături etnice începînd din secolul al IX-lea, românii, pe care izvoarele grecești îi menționează sub denumirea de vlahi, au avut îndeletniciri economice prețuite de bizantini; ei și-au constituit organizații politico-teritoriale în cuprinsul imperiului⁴⁶. Cercetînd izvoarele bizantine din secolele X—XII, istoricul i-a găsit pe români stabiliți în Macedonia, Epir, Tesalia și în apropierea Athosului, avînd o pronunțată identitate etnică și impunîndu-se ca atare cronicarilor și guvernanților Bizanțului⁴⁷.

Valoroasă este teza lui N. Iorga, potrivit căreia Bizanțul, ca factor istoric al romanității orientale, a înlesnit poporului român păstrarea concepției originii sale romanice. Cînd a publicat, începînd din 1937, în limba franceză, sinteza sa finală privind *Istoria Românilor*, savantul i-a fixat prin însuși titlul ediției și caracterul de istorie a romanității orientale⁴⁸.

Istoricul a arătat cu multă dreptate că moștenirea culturii bizantine, după dispariția imperiului, a putut dăinui și s-a îmbogățit prin creații noi, datorită într-o bună măsură poporului român. Cultura bizantină, izgonită din propriile ei vetre de către turci, a fost ocrotită în statele românești constituite în secolul al XIV-lea, unde s-au dezvoltat apoi forme românești originale, în spiritul civilizației bizantine. Examinînd partea de influență pozitivă pe care cultura bizantină a exercitat-o asupra vieții spirituale a poporului român, el a constatat că, prin propriile sale creații culturale, poporul nostru a asigurat Bizanțului, mai ales după căderea imperiului, valoroase elemente de supraviețuire și de renaștere. „*Noi sîntem, constată istoricul, ultimii păstrători capabili și de o dezvoltare interesantă ai civilizației bizantine, care venea mai la urma urmei din Roma noastră străbună. Este un drum la Bizanț, unul din cele mai sigure și pentru noi cel mai firesc și mai comod, drumul prin istoria culturii românești*”⁴⁹.

În concepția lui Nicolae Iorga, epoca bizantină a fost o epocă de colaborare a popoarelor balcanice. Fără a-și fi organizat de comun acord acțiunile lor de rezistență, albanezii, bulgarii, românii și sîrbii au luptat apoi pentru a se apăra și împotriva turcilor, începînd din a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Această solidaritate a popoarelor balcanice a fost mereu prezentă în conștiința de cercetător istoric a lui Nicolae Iorga. În timpul primului război mondial, el a militat pentru înțelegerea popoarelor din această zonă, invocînd iarăși trecutul lor de viață și luptă în comun. A criticat imixtiunile puterilor străine sub influența cărora se dușmăneau aceste popoare și a argumentat necesitatea înțelegerii lor, evocînd mereu fondul lor comun de „*cultură populară traco-romano-bizantină*”⁵⁰. Cu această concepție, Nicolae Iorga a fost și un strălucit militant pentru înțelegerea și colaborarea tuturor popoarelor. Cînd lăsa pentru o clipă condeiul pe masa de lucru, el continua să reflecteze la înaltele destine ale omenirii, la necesitatea înfrățirii popoarelor în spiritul păcii și al cooperării constructive. În acest sens a socotit el că un adevărat istoric trebuie să fie și un educator al umanității. Studenților le vorbea mereu, ca în 1924: „*Lumea trebuie reeducată pentru pace și muncă. Acel care va ajunge mai curînd la aceasta va avea rost mai mare pe lume*”.

În poezia sa *Brad bătrîn*, prevestindu-și parcă tragicul sfîrșit, Nicolae Iorga ne-a amintit că el „*a fost la drum o călăuză*” pentru toți, în ceasuri grele. Mai înainte, printr-o altă imagine literară, el ne încredințase că dacă vioara se sfîrîmă, rămîne cîntecul, căci la urma urmelor cîntecul are valoare, iar nu vechiul lemn care nu mai vibrează.

Așa îl înțelegem astăzi pe Nicolae Iorga. Opera lui supraviețuiește cu vibrațiile ei emoționante, cu semnificațiile ei profunde, ca un permanent îndemn de cercetare adresat istoricilor și ca o stăruitoare chemare adresată, de fapt, tuturor popoarelor spre a-și cunoaște trecutul și a se călăuzi după învățămintele istoriei.

⁴⁴ *Études Byzantines*, I, p. 94.

⁴⁵ *Relations entre Serbes et Roumains*, Vălenii de Munte, 1913, 27 p. Să se vadă și articolul *Quelques observations sur la communauté politique entre Roumains et Serbes à l'époque plus ancienne*, în „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe Sud-Orientale”, II, Văleni, 1915, p. 191—198.

⁴⁶ *Études Byzantines*, I, p. 23—25, 38, 40—41; II, p. 159—160.

⁴⁷ *Histoire des Roumains*, II, Bucurest, 1937, p. 411—424.

⁴⁸ *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, I—X, Bucurest, 1937—1940. Ultimul volum — al XI-lea, a apărut postum, în 1945.

⁴⁹ „*Neamul Românesc Literar*”, II (1910), p. 786—787.

⁵⁰ *Idei și drepturi naționale în Balcani* (lecție), Văleni, 1916, 34 p.; *Ce înseamnă popoare balcanice* (conferință), Văleni, 1916, 48 p.